

EBU BEKİR RAZİ VE ÜÇ TEMEL ERDEM -DEĞER EĞİTİMİ AÇISINDAN BİR OKUMA-

AYGÜN AKYOL
Hitit Üniversitesi

ÖZ

Değerler Eğitimi her toplum için en temel unsurdur. Birey, aile ve toplum ilişkisi burada şekillenir. Bunun için aile içi iletişim bugün daha önemli bir konu haline gelmiştir. Yaşanan gelişmeler geleneksel toplum yapısını ve değerlerini değiştirmektedir. Bu açıdan ahlaki değerlerimizi koruma konusunda daha dikkatli olmalı, felsefi ve teorik okumaları güçlendirmeli ve kendimizi yenilemeliyiz. İslam filozoflarına göre, insanın mutluluğu ruh ve beden uyumuna bağlıdır. Bu nedenle insan ruh ve bedenden oluşan bir bütün olarak düşünülmelidir. İslam filozofu Ebu Bekir er-Râzî, yaptığı çalışmalarında bu ahlaki tutumun nasıl kazanılacağını açıklamaktadır. Filozof aile içindeki ve toplumdaki tutumlarımız hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca çocuk yetiştirirken dikkat edilmesi gereken konulara da değinmiştir. Filozofun fikirleri geleneğimizde ailenin önemini de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Çocuk, Ahlak, Felsefe, İslam, er-Râzî

VALUES EDUCATION IN FAMILY -FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC MORAL PHILOSOPHY-

ABSTRACT

Values education is very important element in every society. Relationship of person, family and society are shaped here. Communication within the family has become a more important issue today. In our time is changing the traditional social structure and values. We should be careful about the protection of moral values, therefore strengthen the philosophical and theoretical readings. Should be prepared for new situations and renew ourselves. According to Islamic Philosophers man's happiness depends on the harmony of soul and body. For this reason be considered as a whole, consisting of the human spirit and body. Islamic Philosopher, Ebu Bekir er-Rhazi, explains that how to be achieved this moral attitude in his studies. Philosopher was recommended to us about attitudes within the family and in society. Also Ebu Bekir er-Rhazi touched upon the issues to be considered in raising their children. Philosopher's opinion shows that importance of the family in our tradition.

Keywords: Family, Children, Ethic, Philosophy, Islam, er-Rhazi

Değerler eğitimi günümüz insanların en büyük problemlerinden bir tanesidir. Özellikle bireyselleşmenin artmasıyla aile içi iletişimin zayıfladığı günümüz insanı için bu daha da önemli hale gelmiştir. Ahlak ve değer eğitiminin düzgün verilemediği toplumlarda toplumsal problemlerin artmasında ise, şaşırılacak bir durum yoktur. Zira insan toplumsal bir varlık olması sebebiyle diğer insanlarla etkileşim içindedir. (Aristoteles, 1999: 221-1245b; Ağaoğulları, 1989: 238) Bu etkileşimler kimi zaman olumlu kimi zamanda olumsuz davranışlarla karşılaşmasına sebep olmaktadır. İşte insanların birbirini kırmadan ilişkilerinde doğru bir tutum geliştirmeyi sağlayan belirleyici unsur, “değer” ve “ahlak” kavramlarıdır. Ahlak ve değer eğitimi, toplumun en küçük üyesi olan bireyden başlayarak, aile, mahalle, şehir ve insanlığın tümüne şamil önemli bir unsurdur. Sağlıklı bir toplumun oluşumunda en önemli rol, aslında birey ve aileye düşmektedir. Eğer bizler aile yaşamımızda ortaya koyduğumuz değerlerle aile üyelerimize ahlaklı ve adaletli bir ortam oluşturabiliyorsak, bu toplumun tümüne yayılacak düzgün tutum ve davranışların kazanılmasına vesile olacaktır.

Ahlaki değerlerin korunması ve bunların nesilden nesile aktarımı noktasında en önemli unsur olan aile kurumunun yapısında ortaya çıkan olumsuz bir takım değişiklikler toplumsal hayatı da etkileyecek bir boyut kazandı. Bunda şehirlileşmenin artması ve çekirdek aile yapısının hâkim olmasıyla geleneğin bir takım unsurlarının hayatımızdan çıkmasının etkisi büyüktür. Tüm bunlara ilave bir şey de teknoloji ve hayatın içindeki hızın insanları birbirinden ayırmasıdır. Bu çekirdek ailenin çekirdek formlara ayrılması sorununu doğurdu. Bunun sonucu olarak aile üyeleri, birbirleriyle iletişimleri kopuk, farklı dünyalarda yaşayan, aynı çatı altındaki birbirinden habersiz kişiler haline geldiler. Çekirdek ailenin fertleri olan anne, baba ve çocuk arasındaki iletişim bozukluğu, aile bireylerinin hayata bakışlarını, beklentilerini, sosyal ve psikolojik problemlerini kendi dünyalarında yaşamaları nedeniyle ailede olması gereken birlik ve destek unsurlarını da azaltmıştır (Akyol, 2013: 42, 43).

Bunu evlerimize baktığımızda görebiliriz, bu yeni aile tipinde ortak vakit geçirmenin yerini, futbol maçı izleyen bir baba, dizi izleyen bir anne ve bilgisayar başında vaktini harcayan bir çocuk almaktadır. Bu, bizlere iletişimsizlik sorununun büyüklüğünün en önemli göstergesi olarak gözükmektedir. İnsanların bir arada bulunması birbirlerinin fikirleri ve düşünceleri üzerinde mutabakatları olmasa dahi onlara büyük kazançlar sağlamaktadır. Ailecek izlenecek bir programda herkes kendi bakış açısıyla değerlendirm-

elerde bulunacaktır. Bu sayede çocuk ve ebeveyn, kendilerini geliştirecek bir takım hususları birbirlerinden kazanabileceklerdir. İfade edildiği üzere, çift taraflı bir etkileşim sağlamak aile fertlerinin birbirlerinin duygularını anlamalarına vesile olacaktır. Çocuğunun ne yaptığını bilmeyen bir ebeveyn, çocuğu tarafından getirilen bir problem karşısında onun duygularını anlayamamakta, bocalamakta ve yanlış çözümlerle çocuğu daha da kötü bir noktaya taşıyabilmektedir. Aynı şekilde ebeveyniyle duygu ortaklığı kuramayan bir çocuk da ailesinin bir takım kısıtlamalarını ya da birtakım hususlarda kendisine verilen özgürlük ortamını çözümlenememekte ve hatalı durumlara meyledebilmektedir. Aile içi iletişim eksikliğinin en önemli sonucu da, toplumsal yaşamda kendisini gösteren fiziksel ve psikolojik şiddetin artmasıdır (Akyol, 2013: 42, 43).

İşte tüm bunların en temel sebebi aile içi etkin bir iletişimin olmamasıdır. Bizler öncelikle kendi varlığımızı tanıyan daha sonra eşinin ve çocuklarının gereksinimlerinden haberdar bireyler olmalıyız. Bu çok önemli, çünkü bizler ebeveynler olarak kendini tanımayan, eşiyile etkileşim kuramayan bir kişi olduğumuzda, bunun doğal sonucu olarak, aile fertlerimizin huzurunda dağınık bir görüntü vermek zorunda kalırız. Bundan sonra aile fertlerimizin bizleri anlamalarını beklememizde mümkün olmayacaktır.

İnsanlık tarihinin yirminci yüzyıla kadar yaşadığı tarihe ve son yüz yılda yaşananlara baktığımızda, aile, çocuk ve ahlak eğitimi üzerinde daha dikkatli düşünmemiz gerektiğini kanaatine varıyoruz. Bugün bizler malumat yığınları içinde iletişim araçlarının yaygın, ancak insanlar arası duygusal iletişiminin çok azaldığı bir dönemden geçmekteyiz. Bu sorunların giderilmesi için ahlakla ilgili okumalara yeniden ağırlık verip toplumsal etkileşimin olumlu bir çerçeveye oturtulması hususunda çalışmalıyız. (Uyanık, 2012: 183-214; Uyanık, 2007: 555-570)

Bu çabanın gerçekleşmesi öncelikle geleneğimizi kavramaktan geçmektedir. İslam ahlak felsefesi sahasında yapılan çalışmalar bu anlamda bizim için önem arz eder. Zira İslam felsefesi sahasındaki çalışmalara baktığımızda, filozofların çalışmalarında ahlak felsefesine büyük önem verdiklerini, aile ve çocuk terbiyesini felsefi düşüncelerinin bir parçası olarak ortaya koyduklarını ifade etmemiz gerekir (İbn Sina, 1298: 73, 74; Gazali, trs.: 43-66; Tusi, 2007: 17; Uyanık, 2005: 60; Akyol, 2011/1: 35-39). Bu kanaatimizce önemli, zira İslam felsefe geleneğinde olaylara çözüm aranırken tikel olarak olayın çözümlenmesinden ziyade hayata bütüncül bir bakış önemsenmiştir. Bu

da varlık, bilgi ve değer merkezli bütüncül bir bakış açısını gerektiriyordu. Geçmiş düşünürlerin kafalarındaki bütüncül yapı hayata aksettiğinde ortaya çıkacak olan aksaklıkların çözüm yolları da daha kolay bulunabiliyordu.

Ebu Bekir Zekeriyâ er-Razî'nin¹ özellikle nefis anlayışı ve haz teorisi bizlerin ailede değerler eğitimi noktasında elimizi oldukça rahatlatacak unsurlar barındırmaktadır. Filozof, *Tıbbu'r-Ruhani* adlı eserinde insanın bedensel sıhhatini koruması gerektiği gibi ruh sağlığını da koruması gerektiğini ifade etmiştir. Tebliğimizde Razi'nin nefis anlayışı ve haz teorisinden hareketle ahlak ve değerler eğitimi nazari/teorik ve ameli/pratik yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede filozofun konu hakkındaki yaklaşım biçiminden örnekler vererek bizlerin sorunlarına yönelik çözüm önerilerini tartışmaya açmak istiyoruz. Öncelikle filozofun bu konuda söylediklerinin anlaşılabilmesi için nefis ve güçleri ile ilgili görüşlerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle konuya insanın ahlaki eylemlerinin temel hareket sebebi olarak görülen nefsin mahiyeti ve eğitimi konusunu değerlendirerek başlıyoruz.

Razi'nin Nefs Anlayışı ve Değer Eğitimi

İslam düşünce geleneğinde nefis eğitimi çok önemli bir yer tutar. Bunu özellikle İslam felsefe ve tasavvuf geleneğinde görüyoruz. Bunun temel sebeplerinden birisi de İslam düşüncesinde “nefsin ilahi bir cevher olduğunun” kabulüdür. Zira geleneğimizde insanın bireysel ve toplumsal mutluluğunu elde etmesi ilahi cevher olarak kabul edilen nefsin yetkinliğine bağlanmıştır.² İslam ahlak felsefesinde insanların ahlak ve değer dünyasının eğitimi gündeme geldiğinde onun nefis ve bedenden mürekkep bir varlık olduğu vurgusu dikkat çeker. Bu husus önemlidir. İnsanoğlunun sorunlarına çözüm üretilecekse, sadece bedensel ya da sadece ruhsal problemlerine çözüm önerilerinde bulunmak yeterli değildir. Bundan dolayı bedeni tıp ka-

1 Ebu Bekir Zekeriyâ er-Razî, Biruni'ye göre, 865 yılında Rey şehrinde doğdu. Tabip filozof olarak bilinen Razi, ilk olarak simya için müziği terk ettiği ve simya nedeniyle göz hastalığına yakalandığı için simyayı bırakarak tıp ilmine merak sardığı ifade edilmektedir. Razi tıp sahasında yaptığı araştırmaları sonunda doktor olarak ün kazandı ve Rey hastanesini idare etmiştir. Razi 925 tarihinde Rey'de vefat etmiştir. (Biruni, 1996: 4, 6; Razi, 1977: 109; Karaman, 2003: 144; 2004: 16; Bedevi, 1997: 23, 24; Fahri, 1998: 112, 113; Uyanık, Akyol, 2013: 126)

2 Nefs, kelime olarak, ruh, özün bir parçası, hayatiyet, canlılık, şahıs, hareket ettiren ilke anlamlarında kullanılmıştır. Terim olarak ise, kendisinde bulunduğu şeye, hayat, his, hareket ve irade veren latif bir cevher olarak ifade edilir. (İbn Manzur, 1990: 233-240; Cürcani, trs.: 206; Uludağ, 2006: 526; Türker, 2006: 529-531; Atay, 1953: 3; Saruhan, 2010: 92; 2005: 95-145; Akyol, 2010: 127; 2011/2: 166-170.

dar ruhani tıp da önemlidir. Filozofun ahlak felsefesiyle ilgili ifade ettiği kavram ve kuramlar *et-Tıbbu'r-Ruhâni*, *es-Siretü'l-Felsefiyye* ve *Makale fi Emâreti İkbâl ve'd-Devle* adlı eserlerinde karşılığını bulmaktadır. (Razi, 2008; 2003/1; 2003/2) *Ruhani Tıp*'la insanın psikolojik gelişimini, yani nefesine ait gelişimini nasıl gerçekleştireceğine dair çözüm önerileri sunulur. Bu çerçevede ahlak felsefesi konusundaki görüşlerini de bu eserinde bütüncül bir şekilde ifade etmiştir.

Razi, eserlerinde kişinin sağlıklı bir gelişim gerçekleştirebilmesi için öncelikle nefisini tanıması ve onun bedenle olan münasebetini kavraması gerektiğini vurgular. Bu, kişinin hem aile hem de toplum içerisindeki rolünü, hak ve vazifelerini bilen bir kişi olmasını sağlayacağı gibi, mutlu ve huzurlu bir birey olmasını da sağlayacaktır. Bunun gerçekleşmesi için nefsin mutedil bir seviyeye ulaştırılmasını önerilmektedir. İnsanın nefis ve bedenden oluşan yapısının kavranmasının neticesinde ortaya çıkan nefis ve beden uyumu, onun insanlar arasındaki bireysel ve sosyal uyumunu başarmasına da vesile olacaktır. Bunun temel taşı da nefsin eğitilmesi olmaktadır. Nefis, sağlıklı bir yönlendirmeyle hastalıklardan ve eksikliklerden korunacaktır. Nefsin melekelerinin kemal mertebeye yani erdemlere dönüştürülerek bedenle uyumu sağlanmalıdır. Burada en önemli husus nefsin güçlerinin ne olduğu ve nasıl kullanılacağı meselesidir.

Razi İslam filozofları tarafından genel kabul gören Platoncu nefis anlayışını benimser. Buna göre, *şehvet*, *öfke* ve *akıl* olmak üzere nefsin üç gücü vardır. Kişinin görevi ise bunlar arasında adaleti yani mutedil, orta bir tutumun sağlanmasını temin ederek, kemal mertebeye ulaşmasını sağlamaktır. Razi'ye göre, nefsin diğer güçleri akıl/natık gücüne tabi olmak için yaratılmıştır. Burada baki olan sadece natık nefistir. Nefsin her bir gücünün iki aşırı uca meyli vardır. Kişinin dikkat etmesi gereken husus da budur. (Razi, 2008: 66; Platoncu nefis anlayışı için bk.: Platon, 2012: 125, 126; pn. 428ab; 1997: 67,68; pn. 421ae; 1997: 24-27; pn. 193d)

Şehvet Gücü ve Eğitimi

İnsanda ilk ortaya çıkan dürtü şehvi güçtür, bu insanın varlığını devam ettirmesi için gerekli bir güçtür. Şehvi güçteki azalma ya da artma yönünde ortaya çıkan bir aşırılık onun dengesini bozacak ve eylemlerini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmesine engel olacaktır.

Şehevi nefsin fiillerindeki azalma, onun beslenememesi, büyümemesi ve bedeninin niteliksel ve niceliksel olarak artmamasıdır. Aşırılığı, onun bu sınırı aşarak bedeninin ihtiyaç duyduğundan fazlasını alması ve haz ve şehvet içinde boğulmasıdır. Şehevi nefis, bu iki aşırı uca meylettığı takdirde kişiye sağlık ve mutluluk getirmeyecektir. Zira fiillerinde meydana gelecek aşırı azalma, onu fiziksel olarak yetersiz kılacaktır. Aynı şekilde onun aşırı şekilde haz düşkününü olması durumunda da yine kişinin mutlu ve huzurlu olması mümkün değildir. Bu ikisi arasında bir orta bulunduğu takdirde, birey nefsinin diğer güçleriyle birlikte yapması gereken eylemlere yönelecektir (Razi, 2008: 67).

Günümüz insanının ahlak ve değer eğitimi üzerinde durması gereken en önemli hususlardan bir tanesi de şehvet dürtüsünün terbiyesidir. Kişilerin bu noktada kendilerini sınırlandırmamaları, her türlü istekleri yerine geldiğinde mutlu olacaklarını sanmaları onları tatminsizliğe ve huzursuzluğa götürmektedir. Bundan dolayı gerek kendimiz için gerekse çocuklarımız için yapmamız gereken nefsimizin şehvet dürtüsünü disipline etmektir. Zira insan doğar doğmaz kendisinde ortaya çıkan dürtü şehvet dürtüsüdür. Çocuk doğar doğmaz karnını doyurma güdüsüyle hareket etmektedir. Bundan dolayı çocuklarımıza çocukluklarının ilk dönemlerinden itibaren yeme içme ve bireysel istekleri hususunda belli bir ölçü kazandırdığımızda onun gelecekte maddi ve manevi varlığını da korumuş olmaktadır. Bugün bizlerin en büyük sorunlarından bir tanesi aşırı kilonun sebep olduğu obezitedir. Bilindiği üzere insanın gereksiniminden fazla tüketmesine dayanan bu husus, insanın sağlığını bozduğu gibi bireyin hayata olan katkılarını da azaltmaktadır. Aynı şekilde bireysel hazlarımızı sınırsız bir şekilde serbest bıraktığımızda da, bunun bir sınırı çizilememekte en aşırı tutumlar topluma mâl olmakta, bireysel ve toplumsal huzursuzluk artmaktadır. İşin kötü tarafı bu kişiler yine mutluluğu elde edememektedirler. Tüm bunlardan dolayı sağlıklı bireyler yetiştirebilmek için şehvet gücünün eğitiminin büyük önemi vardır.

Zira itidal ya da ölçülülük çocuğa küçük yaşlarda öğretilmezse, çocuk ileride elde edeceği şeylere karşı tatminsiz olacak ve mutluluğu sürekli olarak başka şeylerde arayacaktır. Bu nedenle çocuk yetiştirirken maddi olandan ziyade manevi olan yön kuvvetlendirilmeli, sanat, estetik ve felsefe gibi bir takım değerlerin çocuklar için önemsenmesi ve küçüklükten itibaren bu eğitime yer verilmesi gerekmektedir. Günümüzde ebeveynlerin çocuklarını ödüllendirmek ya da susturmak için maddi hediyeleri sürekli olarak bir yön-

tem olarak kullanmaları ya da onları televizyonun başına terk edip gitmeleri sorunları ve problemleri büyütmeekten başka sonuç doğurmayacaktır.

Çocuklarımıza mutlu ve mutedil bir yaşam sağlayabilmemiz için öncelikle onlara şehvet güçlerinin nasıl eğitileceğini göstermemiz, buna paralel olarak iffet merkezli bir yaşam biçimine odaklanmaları için gerekli öneriler yapılmalıdır. Bu ilk olarak çocuğun düzgün bir yeme içme adabına sahip olmasıyla başlamaktadır. Günümüz insanının tüketim merkezli bir hayata odaklanması sonucunda ortaya çıkan problemlerin arkasındaki sosyal, ekonomik ve bireysel düşüncenin ya da tüketime odaklı bir yaşam tarzının da incelenmesi ve buna dair çözüm önerilerinin sunulması gerekmektedir. Bugün bizler birey olarak yüzyıllarca yapılmamış olan çevre tahribatını tek başımıza yapıyoruz, kendi varlığımızın devamı için her türlü varlığın yaşam hakkını hiçe sayabiliyoruz. Bitki ve hayvanların normal yaşam standartlarına göre gelişimlerine izin vermediğimiz gibi türlerin yapısını dahi değiştirme hakkını kendimizde buluyoruz. İşte bu sorunların temel kaynağı olarak karşımıza insanın eğitilmemiş ve başıboş bırakılmış şehvet duygusu çıkıyor (Akyol, 2013: 58).

Öfke Gücü ve Eğitimi

Nefsin güçlerinden bir diğeri de öfke/gadap gücüdür. Öfke gücü yine insanın varlığını korumasına ve devam ettirmesine yardım eden bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu güçteki eksiklik ve aşırılık da kişinin bedensel ve ruhsal varlığını tehdit edecektir. Razi'ye göre, bu güçteki azalma, kişinin öfke gücü vasıtasıyla nefsiyle arzu ve isteklerinin arasını ayırmayı istediği bir durumda bile, şehvet gücünü kontrol altına alamamasından ibarettir. Öfke gücünün şehve nefsi kontrol altına almasına ve yenmesine imkân veren nitelikler kahramanlık, gurur ve cesarettir. Eğer bu özellikler nefiste yer etmemişse, nefis gerekli olan durumlarda dahi kendisini korumaktan aciz kalacaktır. (Razi, 2008: 67). Böyle bir niteliğe sahip kişinin kendisini koruması mümkün olmayacağı gibi sosyal ilişkileri de bozulacaktır. Aile ve sosyal çevresinde hakkını hukukunu koruyamayan bir insan olacağından çevresinden gerekli itibarı göremeyecektir. Bu durumda onun mutlu olmasının imkânı da söz konusu olamayacaktır.

Öfke gücünün aşırılığı ise, onun bütün insanları ve diğer canlıları yenmeye mahvetmeye çalışması, üstünlük ve hükmetme endişesinden başka bir endişeye sahip olmayacak kadar kibir ve hükmetme sevgisine sahip

olması olarak açıklanır (Razi, 2008: 67). Bu da insanın eylemlerinde adalet ölçüsünü yerine getirmemesi bireysel hırs ve isteklerine uyararak kendi emellerini merkeze alması nedeniyle ortaya çıkan bir durumdur. Bu, bireysel olarak aile içinde ya da arkadaş çevremizde dengesizlikler oluşturabileceği gibi bütün insanlığı etkileyen kötü sonuçlar da doğurabilmektedir. Tüm bunlar sebebiyle özellikle eylemlerimizi gerçekleştirirken, tercihlerimizi yaparken adalet ölçüsüne dikkat etmeliyiz.

Burada dikkat çeken bir diğer husus, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, öfke gücünün fiillerindeki azalma sadece bireye ve onun çevresine zarar vermektedir. Hâlbuki öfke gücünün kontrol altına alınmaması sebebiyle tüm insanlık bundan zarar görebilmektedir. Bu sebeple öfke kontrolü gerek kendimiz için gerekse çocuklarımız için değerler eğitiminin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı öfke gücünün eğitimi ilk çocukluk döneminden itibaren büyük önem arz eder. Zira nerede kızıp, nerede susacağını, nerede sebat gösterip nerede geri çekileceğini bilmeyen bir kişinin hayatta mutlu olmasına imkân yoktur. En ağır hakaret ve alaylara hiç sesini çıkartmayan birinin kişiliği zedelenmiş, insanlar arasındaki itibarını kaybetmiştir. Aynı şekilde en ufak bir şeye sinirlenen, öfkesini her fırsatta gösteren kişi de en yakınındaki insanları kıracak, onları kaybedecektir. Bu şekilde dostlarını kaybeden kişi kendi içinde yalnızlaşmaya başlayacak kendisine “haklı ve sabrı tavsiye eden” (103/Asr Suresi, 3) insanlar yanından uzaklaşacaktır. Bu iki zıt ucun ortasında duran kişi ise, gerektiğinde öfkesini göstererek onurunu ve kişiliğini koruyacak, gerektiğinde de öfkesine hâkim olarak insanlara merhameti ile muamele edecektir. Tüm bu hususlardan dolayı çocuklarımızın karakter gelişimlerinin önemli evrelerinden birini de öfke kontrolü oluşturur (Akyol, 2013: 56).

Akil Gücü ve Eğitimi

Nefsin güçlerinden bir diğeri de nutk/düşünme gücüdür. Bu, insanın kendi varlığını anlamlandırmasında en önemli role sahiptir. Kişi bununla iyi ve kötüyü ayırt eder, eylemlerinde tercihlerde bulunur. Bu gücün yerinde kullanılmaması şehvet ve öfke gücünün de dengesinin bozulmasına sebep olacaktır. Bu nedenle bu üç gücün bir denge içinde olması gerekmektedir.

Nefsi natıkanın/düşünme gücünün fiilindeki azalma, onun bu dünyaya hayret etmemesi, şaşırması, âlem hakkında düşünmemesi, hayrete düşmemesi ve âlemde bulunan her şeyi özellikle de bulunduğu bedeni, bu bedenin şek-

lini ve öldükten sonraki durumunu bilmeyi istememesidir. Nefsi natikanın aşırılığı ise, insanın bedeninin sıhhati ve beynin sağlıklı çalışması için gerekli olan miktarda gıda, uyku ve diğer ihtiyaçlarını almayacak derecede fazla düşünmesi olarak açıklanır. Razi, bedeninin ihtiyaçlarını dikkate almaksızın durmadan düşünüp araştıran kimsenin bedeninin tabiatını bozacağını ve kara vesvese ile melankoli hastalığına yakalanacağını ifade eder (Razi, 2008: 67).

Razi'ye göre, kendi güçlerinin farkında olan düşünen nefis, bedeni ve maddi âlemi bütünüyle de hor ve hakir görmemelidir. Maddi âlemle ilişkili olduğu sürece, bedende oluş ve bozulmuş devam edeceğinden elem ve ezalardan kurtulamayacaktır. Eğer kişi bunun farkına varırsa, öldüğünde nefsinin asli âlemine geçeceğini kavrar ve bedeni engellerinden kurtulduğu için de mutlu olur. Ancak nefis; bunun farkına varmaz ise, bedene bağlı kalarak, onu arzular bir şekilde bedenden ayrılırsa, mevcut yerini terk edemez ve daha büyük acılarla muhatap olur. (Razi, 2008: 68). Burada Razi, insanın maddi âlemden uzaklaşmalıyım kaygısıyla ona zulmetmesinin de yanlış olduğuna vurgu yapar. Zira kişi, eğer bedeninin temel ihtiyaçlarını karşılamazsa, sağlığı bozulacak ve yapması gereken şeyleri yapamaz hale gelecektir. Bundan dolayı bedenini sağlıklı bir şekilde muhafaza ettiği takdirde, nefsin güçlerinin de sağlıklı bir şekilde işlevini yerine getirmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca bedensel bir takım eksikliklerin olması oluş ve bozulmuş âlemi için olağan bir durumdur, bundan dolayı aşırı kaygı ve üzüntüye yer verilmemesi gerekmektedir.

Bu üç güç insanların eylemlerinde belirleyici rolü üstlenmektedirler. Bu nedenle de insanlar bu güçlerini kullanma şekillerine göre, ya kusurlara ya da erdemlere ulaşabilmektedirler. Yukarıda da belirtildiği üzere, insana verilen akıl cevheri, eğer diğer güçleri, yani öfke ve şehvet gücü üzerinde egemenlik kurabilirse, insanın bireysel, ailevi ve toplumsal açıdan mutluluğa erişmesi daha kolay olacaktır. Eğer insan, bu üç gücünden akıl melekesini merkeze almayıp, öfke ve şehvet güçlerinden birisini merkeze alırsa, o zaman bireysel açıdan mutluluğu elde edemeyen, huzursuz bir insan olacak, aynı zamanda toplumsal açıdan da etrafına zarar veren bir insan olma ihtimali de artacaktır. Bu nedenle bizlerin çocuk yetiştirirken çocuklarımıza özellikle akıl melekelere nasıl düzgün kullanacaklarını öğretmemiz gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi kişinin adalet ve itidal üzere hareket etmesine bağlıdır. Bu nefsin güçlerinin erdeme dönüşmesine vesile olan temel unsurdur. (Razi, 2008: 136; "Adalet" ve "Orta Olma"nın felsefe literatüründeki yeri için bk.: Platon, 2012: 125, pn. 427e, 430e; Aristoteles, 2007: pn. 1109a, 1119b,

1129b, 1134a; Ağaoğulları, 1989: 235; Şehrezuri, 2004: 55; Fahri, 2004: 94-100; Akarsu, 1970: 83,84-102,103; Akyol, 2008: 98). Ahlaki davranışlarda adalete göre davranma, orta yolu tercih etme felsefede önerildiği gibi dinimizce de bizlere tavsiye edilen yaklaşım biçimidir.³

Buradaki üç gücün erdemlere dönüşmesinde temel unsur ise, kişinin nefisini eğitmesi ve itidal üzere bir yol takip etmesine bağlıdır. Bunun başlangıç-noktasını aile oluşturur. Bundan dolayı eğitim hayatında çocuklarımızı yetiştirirken onlara yapacağımız en büyük iyilik, kazanılmasını istediğimiz erdemleri hayatımızda ortaya koyarak rol model olmaktır. Bunun ilk basamağı öncelikle ailede ebeveynlerin birbirleriyle uyum içerisinde olmasıdır. Ebeveynlerin davranışlarını çocuklarına örnek olacak şekilde ortaya koymalı, onların zihin düzenlerini bozmamaya dikkat etmelidirler. Çocuk yönlendirilirken babanın doğru dediğine anne yanlış dediğinde ya da annenin doğru dediğine baba yanlış dediğinde, anne ve babasının ilişkisinin belli ilkelere dayanmadığı çocuk tarafından görülecektir. Bundan dolayı çocuktaki adalet ve hakkaniyet duygusu bozulacak ve akli muhakeme becerisini kaybedecektir. Buna bir de dışarıda karşılaşacağı problemleri ya da tutarsızlıkları eklediğimizde çocukta fitraten bulunan o saf ve temiz yön bozulacak, yerine doğru olmayan tutum ve davranışlar yerleşecektir. Çocukta sağlıklı vicdan ve muhakemenin gelişebilmesi için anne ve babanın birbirlerine ve çocuklarına karşı yaklaşımlarında tutarlı olmaları gerekmektedir (Akyol, 2013: 56)

Kişinin nefisini tanıması ve melekelerinin farkına varmasını sağlayacak unsurlardan birisi de hayatta karşılaşacağı zorluklarla baş edebilmesidir. İnsan hayat içerisinde diğer insanlarla kendini ifade edebilmek için müzakere ve mücadele de edecektir. Ancak yapılan müzakere ve farklı görüş beyanlarında dikkat edilmesi gereken, belli ilkelere ve belli ölçülere yani adalet

3 Kuran-ı Kerim’de “adalet” ve “orta olma” konusu ile ilgili ayetleri inceleyecek olursak, adaletle ilgili ayetlerde genel olarak başkaları ile olan hukukumuzda ya da bir başkasının bize yönelik yaptığı eylemlerinde haksızlıkla ya da adaletle davranması noktasına vurgu yapıldığını görüyoruz. Nefisle ilgili değerlendirmelerde ise, “nefsine zulmedenler” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu noktadan hareketle nefsin de layık olduğu veçhile yönetilmesi gerektiğinin önerildiğini görüyoruz. Orta yol ile ilgili değerlendirmelerde ise, insanların tutum ve davranışlarında orta yolu tutmalarının emredildiğini görüyoruz. “Zulmeden her nefis, yeryüzündekilerin tümüne sahip olsa, bunu mutlaka fide olarak verirdi. Onlar azabı görünce pişmanlıklarını gizlerler, oysa onlar haksızlığa uğratılmadan adaletle hükmedilmiştir.” 10/54; “Böylece biz sizi, insanlara şahit olmanız için orta bir ümmet kıldık” 2/143; “Sonra kitabı kullarımdan seçtiklerimize miras kıldık. Artık onlardan kimi kendi nefisine zulmeder, kimi orta bir yoldadır, kimi de Allah’ın izniyle hayırlarda yarışır, öne geçer. İşte bu büyük fazlın kendisidir.” 35/32; “Yürüyüşünde orta bir yol tut, sesinden de (yüksek perdeleri) eksilt” 31/19 ayetlerinde de görüldüğü üzere dinimizde de insanlara orta bir yol tutmaları önerilmiştir. Burada eğer bir konuda yarışılacaksa, insanların hırslarında değil hayırda yarışmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Akyol, 2011/3; 2012/1).

ve itidal ilkelerine dayanmak zorunluluğudur. İslam filozofları bu konuda kişinin düşünme ve ayırt etme/tercihte bulunma melekесinin kendisine rehberlik edeceğini ifade etmişlerdir. Bu melekelerini geliştirenler, sorunların üstesinden daha kolay geleceklerdir. Bu şekilde gerçekleştirilen müzakere ortamları bireyin gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu, farklı düşünce ve fikirlere karşı tahammülkar ve müsamahakâr olması gerektiğini, mantıklı dayanaklarla sonuca ulaşabileceğini de göstereceğinden bireyin eğitim sürecinin de bir parçası olacaktır (Razi, 2008: 59; İbn Miskeveyh, 1983: 19, 20, 21; Akyol, 2013: 56).

Düşünme ve ayırt etme kabiliyetinin geliştirilmesi bireyi günübürlük korumaktan öte, onları her zaman koruyacaktır. Ahlakın bir niteliği de davranışların yapıp etmeler ve alışkanlıklarla nefislere yerleştirilebilmesidir. (Razi, 2008: 59; İbn Miskeveyh, 1983: 21; Şeref, 2012: 21, 22). Bu, bireye farklı durumlara karşı getirilen mantıklı çözüm önerileri sayesinde, açgözlülük ve öfkeye sevk eden durumlarda mantıklı çözüm önerileri sunmayı öğretecektir. Bu noktada eğitim; kişiye insanlara karşı davranışlarında bir üslup kazandırmalı, nefsi kötü isteklerden men etmeyi, olumsuz istekleri nefislerinde kabardığında bu istekleri bastırmayı ve uzaklaştırmayı nasıl başaracaklarını öğretmelidir (İbn Miskeveyh, 1983: 167).

Tüm bu sebepler nedeniyle, etrafımızdaki insanlarla iletişim kurarken buyurgan bir dil kullanmaktan kaçınmalıyız. Yapılması gereken buyurgan dilden ziyade, etrafındaki olayları değerlendirecek makul bir yaklaşıma sahip olan bireyler olmamızdır. Bunun için etrafımızdaki insanlara bir takım şeyleri emretmek yerine, onlara düzgün bir akıl yürütme ve ayırt etme yeteneğinin gerektirdiği şekilde davranabilirsek, hem onların kendi kararlarını vermelerinde yardımcı oluruz, hem de bir birey olarak bağımsızlıklarını da koruruz. Bunun doğal sonucu olarak etrafımızdaki insanlar da düşünme ve ayırt etme yeteneğinin gerektirdiği şekilde davranmayı bir yaşam biçimi olarak görecektirler.

İslam filozofları insanın öncelikle kendisini tanıyarak, yani nefis ve beden uyumunu sağlayarak hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutlu olacağını vurgularlar. Nefis beden uyumunun sağlanmasındaki temel unsurlar ise, nefsin güçlerinin adalet ve itidal üzere hareket etmesiyle erdemlere ulaşmaktır. Eğitimde temel amaç da insanları günübürlük korumaktan ziyade kendi kendilerine erdem üzere hareket etmelerini sağlamaktır.

Razi'nin Haz Anlayışı ve Değer Eğitimi

Filozofun, ahlak öğretisiyle ilgili tamamlayıcı bir başka unsur olarak haz öğretisidir. Bireyin nefis benden uyumunda önemli bir unsur olan haz kavramı eğer anlaşılabilirse, insanın hem bedensel hem de ruhen kemal mertebeye ulaşması ve aklın ve hikmetin yoluna yönelmesi de sağlanabilecektir (Akyol, 2015/1: 93).

Razi'ye göre, insan bu dünyadaki eylemlerinin temel belirleyicilerinden biri de haz ve elem dengesidir. Kişi, yukarıda ifade edilen nefsin güçlerini itidal üzere kullanabilirse, haz ve elem anlayışı da ona göre şekillenecektir. Zira insanların haz olarak addettikleri şeyler bireylerin eğitim ve hayat anlayışlarına göre de değişebilmektedir. Sanat, felsefe ve estetik kaygıları taşıyanların haz anlayışıyla, varlığını bedensel ihtiyaçlara hasretmiş bir kişinin haz telakisi tabii ki bir olmayacaktır. Bundan dolayı bizlerin değer eğitimiyle ilgili sağlıklı sonuçlar elde edebilmesi için öncelikle haz ve elem anlayışımızın da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Razi'nin haz teorisinin rehberlik edeceği kanaatindeyiz.

Nefis terbiyesi denildiği zaman karşımıza haz ve elem olarak ifade edilen kavramlar çıkar. Burada nefis terbiyesi ifadesinin mahiyeti bizler için önem arz eder. Zira bunun bir ucu hazlara diğer ucu ise, elemelere dayanır. Razi'nin *Tıbbu'r-Ruhani* ile kastettiği esasında nefsin ahlakının düzeltilmesidir. Bu da hevânın bastırılması, insanın bedensel isteklerine muhalefet etmesi ve nefsin de buna alıştırılması süreçlerinden oluşur. İnsanlardaki irade ve düşünme melekesi dışındaki diğer güçler hayvanlarda da bulunmaktadır. İnsanların hayvanlardan üstün oldukları husus, irade melekesi ve düşünüp taşındıktan sonra eylemde bulunma kapasitesidir (Razi, 2008: 59).

Kişinin nefsinin kemale erdirmek için yapması gereken, zor bir işe girişmek, nefsinin heva ve hevesleriyle mücadele etmek, ona karşı muhalefet etmektir. Burada Razi'ye göre, heva daha sonra bir başka elem ortaya çıkarsa ve önceki hazdan daha fazla bir hazza ulaşmaktan alıkoysa bile insanları dünyevi hazlara tâbî olmaya, sonucunu düşünüp taşınmadan onları seçmeye çağıran bir güç olarak ifade edilir. Bu noktada ona en iyi rehber ise, akletme melekesidir, akletme melekesiyle düşünüp taşındıktan sonra alınan kararlarla bireyler ahlaki tasarruflarında doğru tercihlerde bulunacaklardır. Bundan dolayı düşünme ve tercih hakkını kullanma noktasında en üstün olanlar da Razi tarafından filozoflar olarak ifade edilir (Razi, 2008: 60).

Tüm bunlardan dolayı akıllı kişi için doğru olan, heva ve tabiatı engellemek, sınırlandırmak ve sonuçlarını düşündükten sonra bunun kendisine

olan etkilerini bilerek doğru olana talip olmaktır. İhtiyatlı olması için şehvet gücünün varlığı üzerindeki etkisini kırmaması gerekir. Razi'ye göre, bu durum kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Ancak bunun için nefsinin de böyle bir redde alıştırmalı, bunlara katlanması için nefsinin eğitilmesi ve disipline edilmesi gerekmektedir (Razi, 2008: 61).

Razi, insanın hazlar ve elemelerle ilgili duruşunun netleşmesi için öncelikle aklen haz ve elemelerin ne olduğuna hükmetmesi gerektiğini belirtir. Filozofa göre, haz "eziyet verenin kendi tabii durumundan çıkardığı bir şeyi tekrar önceki haline iade etme"den başka bir şey değildir. Bununla ilgili verdiği örnekte gölgeli, rahat bir yerden çöl güneşine çıkan, sonra sıcağı etkileninceye kadar güneşin altında kalan ve güneşten etkilenince de tekrar ilk yerine geri dönen adamın durumunu ifade eder. Bu kişi, bedeni ilk haline, yani tabii haline dönünceye kadar bu mekânda haz hissetmeye devam eder. Sonra bedeninin tabii haline dönmesiyle birlikte de bu haz duygusunu kaybeder. Bundan dolayı Razi, hazzı tabii hale dönme olarak tanımlamıştır. Razi, hazzı bilmeyenin hazzın öncesinde bir elem olmaksızın meydana geldiğini ve elemden tamamen arınmış, saf ve tek bir olay olduğunu zannedeceğini belirtir. Gerçekte haz böyle değildir, aksine haz, kendinden önce olan tabii halden çıkmaktan dolayı meydana gelen elem miktarı kadardır. Bu, insanın yemeden içmeden açlığı ve susuzluğu oranında haz alması gibidir (Razi, 2008: 76).

Razi'nin haz ve elem arasında kurduğu denge bizim için önemli ipuçları vermektedir. Kişi ne kadar tabii halinden uzaklaşırsa o kadar haz elde etmeye çalışacaktır. Hazza meyleden ve körü körüne bağlı olanlar hazzın oluşum sürecini bilmezler ve ikinci hali, yani elem bittiği ve hazzın başladığı anı hatırlarlar. Bundan dolayı da hazzı severler ve ondan ayrılmamayı isterler. Ancak Razi'ye göre, bu mümkün değildir. Çünkü haz kendisinden önce ilk hal olmaksızın bilinmeyen ve var olmayan bir şeydir (Razi, 2008: 76).

Razi'nin haz konusunda ifade ettiklerini insanların durumlarını daha yakından tetkik ettiğimizde görebiliriz. İnsanların elde ettikleri şeyleri sıradan kabul ederek ondan uzaklaştıklarını, az bulunan şeylerin ise, sürekli olarak peşinden gittiklerini görebiliyoruz. Bu yeme içme gibi şeylerde olduğu gibi nefse ait diğer durumlarda da geçerli olan bir durumdur. Günümüzde insanların isteklerine sınırsız bir şekilde ulaşmalarının neticesi olarak yaptıkları işlerden haz alamamaları da bunun bir göstergesidir. Bundan dolayı insanlar farklı arayışlar içerisine girmekte ve kendisi için zararlı olduğunu bilse

dahi farklı olana yönelmektedir. Ancak bu da onları mutlu etmemekte, zira nefislerinin sınırsız arzularına mahkûm olmaktadır. Burada bize sunulan çözüm önerisinde ise, insanın doğasının gereği olan tabii halini koruması, nefisini aklın muhakeme ve kontrolüne vererek itidal üzere olan yolu seçmesi önerilmektedir.

Razî'nin insan tabiatıyla ilgili verdiği bu örnek bizlere insanın bu konudaki tutumuyla ilgili Kur'an'da geçen örneği de hatırlatmaktadır. Kur'an'da "Sizi bulutla gölgeledik, size kudret helvası ve bildircin gönderdik ve 'verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz' (dedik)." (2/Bakara Suresi, 57) ayeti kerimesinde belirtilen nimetlerden memnun olmayan Hz. Musa'nın kavmi "Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, salatalığından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarсын!" (2/Bakara Suresi, 61) dediklerinde, "Musa ise, daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz?" (2/Bakara Suresi, 61) şeklinde kavmine seslenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere insan, bazen daha iyi olanı daha kötü olanla dahi değiştirmek istemektedir. Burada nefsin heva ve heveslerine bırakıldığında sürekli olarak farklı olanı talep ettiği gerçeği bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Yapmamız gereken ise, sınırsız isteklerimizi bir tarafa bırakıp haz ve elem arasındaki kurguyu anlamak, nefis ve beden bütünlüğünü koruyarak isteklerimizi ve beklentilerimizi düzenlemektir.

Razî'ye göre şehvet düşkünlüğü, nefsin bağımsız bir varlığa sahip olmadığı ve kendisinde bulunduğu beden yok olmasıyla birlikte yok olacağı görüşünde olan filozoflar tarafından savunulmaktadır. Nefsin bağımsız bir varlığı olduğu, bedeni bir alet olarak kullandığı ve bedenin yok olmasıyla birlikte de yok olmayacağı görüşünde olanlar ise, Razî'ye göre, tabiatı sınırlandırmayı, heva ile mücadele etmeyi ve onlara muhalefet etmeyi önemli görürler. Bu kişiler adi tabiatlarının peşinden giden insanların, hayvanlardan daha üstün olmadıklarını düşünürler (Razî, 2008: 62, 63).

Razî'ye göre insan varlığı, hayvanlarda daha fazla bulunan haz ve şehvete bağlı olarak değil de onlarda daha az olan düşünce gücünü geliştirerek hak ettiği mertebeye gelecektir. Filozof tek bir hayvanın bile yeme içme ve cinsel haz bakımından insanların elde ettiğinden daha fazla haz elde ettiğini belirtir. Eğer bedeni hazlara uymak faziletli bir şey olsaydı, bunlar hayvanlardan ziyade insanlara has kılınırdı. Ancak insan, akıl ve düşünce yeteneğiyle öne

çıkmaktadır. İnsan için üstünlük de nefsin isteklerine boyun eğmek değil aklı kullanarak onu ıslah etmektir (Razi, 2008: 63).

Buradan hareketle şunu ifade edebiliriz. İnsan varlığı akıl gücüyle insani olana, kamil mertebeye daha yakinken, şehvet ve öfke gücüne tâbî olduğunda ise hayvani olana daha yakındır. Kişi, kendi gelişimini akletme yönünde kullandığı ölçüde hayvani niteliklerinden sıyrılır ve insani nitelikleri ön plana çıkar. Zira insanı insan yapan akletme ve irade etmesidir. Bu konuya değer eğitimi yönünden bakacak olursak, bizlerin etrafımıza sunduğumuz ahlaki tercihler, aslında akletme ve irade etme melekemizi geliştirmemizle doğru orantılıdır. Bireyin öncelikle kazanması gereken nitelik, düşünme ve irade etme becerilerini geliştirmektir. İşte bu noktada düşünce melekemizi merkeze almak için karşımıza hazzın sınırı ve niteliğinin ne olduğu ile ilgili sorular çıkmaktadır.

Hazzın Sınırı

İnsanların hazzın sınırı konusunda ortaya koyacakları çizgi, onların ahlak ve değer yargılarını da şekillendirmektedir. Peki, bunun sınırı ne olmalıdır. Razi'ye göre, hazlara karşı duyulan arzuyu tatmin ederken durulması gerek üst sınır; zulme, can almaya ve Allah'ın gazabına yol açacak her şeyden, aklın ve adalet anlayışının gerekli görmediği her türlü aşırı davranıştan sakınmaktır. Hazlarla ilgili alt sınır ise; insanın kendisine zararı dokunmayacak kadar yemesi, açlığı gidermenin ötesinde zevk ve lezzet almak için yememesidir. Kişi, cildini incitmek şartıyla vücudunun dayanabildiği kadar basit giyinmeli, kendisini aşırı sıcak ve soğuktan koruyacak barınakta oturmalı, süslü göz alıcı ve kıymetli konaklarda yaşamamalıdır. Razi, geniş mali imkânlarla sahip birinin, zulüm ve haksızlık yapmamak, aşırı kazanç hırsıyla kendisini yormamak şartıyla gösterişli bir hayat da yaşayabileceğini belirtir (Razi, 2003: 79).

Razi bu iki uç arası hayatın normal bir hayat tarzı olduğunu belirtir. Böyle bir hayat süren kişi felsefi bir yaşamdan çıkmış değildir. Filozofa göre, ideal hayat en üst seviyede değil en alt seviyede aranmalıdır. Yüksek ruhlu insanlar, refah içinde olsalar da kendilerini yavaş yavaş en düşük hayat standardında yaşamaya alıştıırırlar. Bunun altına inmek de filozofça uygun görülmez, bu da yok yere Allah'ı öfkelendirmek ve filozofluktan kovulmak anlamına gelecektir. Aynıısı en yüksek hayat seviyesi için de geçerli kabul edilmiştir. Burada dikkat çeken yön iki aşırı uçtan sakınmamız gerektiğine yapılan vurgudur (Razi, 2003: 77).

Hazzın ne olduğu ve mahiyeti konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan insanları, şehvet yönlendirmeye başlayacaktır. Razi'ye göre, şehvet insanların kendisine karşı koyamayacak duruma getirebilecek bir afettir. Bu noktada onun alışkanlıkla desteklenmesine de ihtiyaç yoktur. Ancak Razi, bizim için önemli bir uyarıda bulunur; şehvet düşkünleri şehvetten zevk almadıkları ve şehvet düşkünlüğünden kurtulamadıkları bir duruma gelirler. Filozof, devamlı olarak cinsel arzularına, içkiye ve müziğe düşkünlüğü olanların düşkünlükleri olmayanlar kadar zevk almadıklarını belirtir. Zira onlar için bu şehvetler sıradan ve alışılmış şeyler haline gelecektir. Ancak nefsanî arzularına düşkün olan bu kişiler, bunları yapmaktan da geri durmazlar. Bunlar artık onlar için haz veren unsur olmaktan çıkar ve hayat için zorunlu şeyler haline gelirler. Bu da onların dini ve dünyevi yönlerini zayıflatır. Tüm bu söylenenlerin sonucu olarak bu kişiler, mutlu olmayı umarken mutsuz, sevinmeyi ve rahat etmeyi ümit ederken elem elde ederler. Razi, bu kişileri kendisine kurulan bir tuzakla aldatılmış olan bir hayvana benzetir. Bir tuzağa yakalandıklarında ne bu tuzaktan kurtulmak için hile yapabilirler, ne de bu durumdan kurtulmaya güç yetirebilirler. Tüm bu afetlerden uzak kalmak için şehvetin bastırılması gerekmektedir (Razi, 2008: 61, 62).

Hayvanlar da insanlar gibi şehvet dürtüsüne sahip olmakla beraber Razi'ye göre, hazların elde edilmesi noktasında hayvanlarla insanlar arasında fark vardır. Zira hayvanlar bir hazzı elde ettiklerinde ondan tatmin olarak başka bir arayış içinde olmazlar, bu nedenle de en üstün hazzı elde etmiş olurlar. Ancak insanın durumuna baktığımızda onun farklı olduğunu görürüz, insanın nefsi, elde edemediklerini düşünen ve tasavvur eden bir nefis olduğu ve yine tabiatında da en iyi durumda olmak arzusu olduğu için hiçbir zaman elde edemediğini arzu etmekten ve onun peşinden gitmekten, elde ettiğini korumaktan ve kaybetme korkusundan kurtulamaz. Bu yüzden de insanın elde ettiği haz ve şehvetlerde hep bir eksiklik söz konusudur. Eğer insan dünyanın yarısına sahip olsa, nefsi diğer yarısını da arzu eder, ayrıca elindekini kaybetmekten de korkar. Razi bu nedenle hayvanların ve hayvanlar gibi yaşayanların geçici bir mutluluk içerisinde olduğunu belirtir (Razi, 2008: 64, 65).

Razi'ye göre, hevanın engellenmesi ve kontrol altına alınması konusu, her görüş, her akıl sahibi ve her dine göre, yerine getirilmesi gereken bir görev addedilmiştir. Yine Razi, kemal mertebeye ulaşmış bir filozofun, hevayı sınırlandırma ve bastırmadan dolayı bir acılık ve tatsızlık hissetse de, hemen bunun peşinden daha büyük bir neşe ve sevinçle mutlu olacağını bildiğini vurgular. Hevayı yenme ve bastırma karşısında çekilen meşakkat

ve sıkıntı, alışkanlıklar tarafından hafifletilir. Daha sonra hevayı engelleme-sinden, aklından, düşüncesinden faydalanmasından ve işlerini bunlara göre yürütmesinden dolayı elde ettikleri kişiye huzur ve mutluluk verecektir. İnsanların bu yaptıkları nedeniyle onu övmelerinden ve de onun gibi olmayı istemelerinden dolayı elde ettiği mutluluk artacak ve hevanın engellenmesi-nin gereği daha iyi anlaşılacaktır (Razi, 2008: 69).

Bundan dolayı bizlerin kendi tabiatımızı kavramamız gerekmektedir. Değerler noktasında bu ölçüyü kendimize rehber edinebilirsek gerek sosyal çevremizde gerekse ailemizde, itidal üzere kurgulanan bir mutluluk anlayışının insanı hem fiziksel hem de psikolojik açıdan mutlu kılacağını göstermiş oluruz. Bu, toplumun fertleri arasında yaygınlaştığı ölçüde insanlar manevi olan değerlere yönelecektir. Burada haz tanımında dikkat çeken şeyin esasında bedeni hazların insanı asli olan görevlerinden uzaklaştırdığının görülmesidir. Oysa insan, ilim ve sanata dayalı estetik değerler üzerine kurulu bir haz anlayışı geliştirdiğinde kendi nefisini anlama noktasında da ilerleme kaydedecektir.

Tüm bunlardan dolayı insanlara değer olarak vermemiz gereken, insanın maddi formunun yok olacağı, ancak nefsinin daimi olduğu bilincini vermek, bedeni haz ve elemeleri merkeze almak yerine daimi olan nefse ait manevi hazları üstün tutmasını öğretmektir. Razi'ye göre, nefsin ruhlar âlemine yükselmesini engelleyen bedeni hazlarla uğraşmak akıllı kişiye yakışmaz. Bedeni hazları insan varlığının gerektirdiği ölçüde kullanmakta bir beis olmamakla beraber, filozof kişi, zaman zaman nefisini eğitmek amacıyla onlardan da geri durabilir. Kişinin hazlara karşı olan bilincini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de alışkanlıktır. Gerek psikolojik gerekse fizyolojik olaylarda alışkanlık ikinci bir karakter halini alınca zorlar kolaylaşır ve ürküntü veren şeyler munis hale gelir. Eğitim insana zor işleri kolaylaştırır. Razi'nin anladığı erdemlere yönelmiş kişinin yaşamı da yani hikmet bilgisine dayalı, alışkanlıklarla desteklenen bir davranış biçiminin sonucu olarak "Filozofça Yaşam" ortaya çıkar. Bunun gerçekleşmesi ise, haz eğitimi ile gerçekleşecek bir durumdur (Razi, 2003: 77, 80).

Haz Eğitimi

Haz eğitiminin gerçekleşmesi, nefsin heva ve hevesleri konusunda bilinçli olmasına bağlıdır. Esasında bunun başladığı temel yer ise, aile ortamıdır. Çocuklarımızı hayata hazırlarken dikkat etmemiz gereken en önemli nokta,

çocuklarımızın heva ve heveslerinin akli muhakemelerine tabi kılınmasıdır. Bunun bir anda olması beklenemez, ancak alışkanlık haline getirildiğinde çocuğun nefsinde yer edecektir. Filozofun da belirttiği üzere bu tutumdan elde ettiği kazançları da göreceğinden daha sonra heva ve heveslerine uymanın doğru bir şey olmadığı zihnine yerleşecektir. Sınırsız bir şekilde isteklerinin gerçekleştiği bir ortamda insanların heva ve heveslerini kontrol altına alması söz konusu olmayacaktır. Hazzın ne olduğunu anlayan kişi, bedeni hazların geçici olduğunu kavrayacak, ilim gibi manevi hazların ise, kalıcı olduğunu anlayacaktır.

Razi, insanların kendilerini her şeyden daha çok sevmesi, yaptıklarını onaylaması ve iyi kabul etmesi nedeniyle hevasına engel olması ve ahlakına, hayat şekline sırf akıl nazarından bakmasının mümkün olmadığını belirtir. Bunun sonucu olarak kendisindeki hataları ve kötü huyları ayırt edemez hale gelecektir. Razi'ye göre kişi, kendi hatalarını anlayamaması nedeniyle yakın ve sadık arkadaşlarının önerilerine açık olduğunu belirtmeli ve bu konuda onlara müteşekkir olacağını ifade etmelidir. Bu metodu izleyen kişinin hataları kendisine gizli kalmayacaktır. Eğer kişinin bir düşmanı varsa bu konulardaki eksikliklerini öğrenmek için beklemek zorunda kalmayacaktır. Eksikliklerini düşmanından dahi öğrense onları değiştirmeye çalışması onun ahlaki olgunluğu yakalamasına rehberlik edecektir. (Razi, 2008: 72, 73).

Razi'nin vurguladığı üzere insanın kendisine ait sevgisi onda kendini beğenmeye yol açmaktadır. Kişi iyi ve kötü özelliklerini dostlarının sayesinde gerçekte oldukları gibi değerlendirme imkânı bulabilir. Çünkü dışarıdan bakan kişinin akli saf hale gelmiş, heva tarafından etkilenmemiştir. Kendine baktığında ise, düzgün bir değerlendirme yapmaktan uzak kalır. Buna bir de kendini övmek ve takdir etmek suretiyle kendisini yönlendiren insanlar da olduğunda kendini beğenmişlik hali ortaya çıkar. Kendini beğenmişliğin ilk sonucu kişinin gelişimine engel olmasıdır. Kişi kendini beğendiği konuda gelişmeyi istemeyecektir. Aynı şekilde hareketlerini düzeltmeye de çalışmaz. Bu nedenle kendini beğenen insan diğer insanlardan düşünce ve tavır olarak daha eksik kalacaktır (Razi, 2008: 86).

Burada dikkat edilecek husus insanın kendini beğenme dürtüsünden kurtularak, yakın dostlarının yapacağı uyarıları dikkate almasıdır. İnsanlara bakıldığında vicdani muhakemeye girdiğinde hiç kimsenin bilerek ve isteyerek kötü olanı tercih etmeyeceğini görürüz. Ancak insanlar arasında birbirine karşı haksızlık ve zulümler varsa ki var, bunların ortaya çıkış sebebi kendi nefsinde

bunları makulleştirmesidir, bu makulleştirme sürecinin sonunda ise, artık bunları normal bir davranış gibi benimsemesi yatmaktadır. Bundan uzak durmak için öncelikle nefis muhasebesi yapmalı ve samimi ve yakın dostlarımızın da nefsimize güç gelen uyarılarını da dikkate almamız gerekmektedir.

Ancak bu kişinin kendisine de zulmedeceği anlamına gelmemektedir. Varlık sahasındaki diğer canlılara kötü muamele nasıl insan için uygun değilse, kendi nefesine de zulmetmemesi gerekmektedir. Bundan dolayı Hintlilerin çivi üzerinde yatmaları, Hıristiyanların dünyadan el etek çekerek manastırlara kapanmaları, Müslümanların mescitlere kapanarak çalışmayı terk edip, az ve basit yiyeceklerle yetinmeleri, kaba ve rahatsız edici elbiseler giymeleri aralarında derece farkları olmakla birlikte filozof tarafından insanların kendilerine reva gördükleri zulüm ve işkence olarak değerlendirilir (Razi, 2003: 78).

Kişi eğer haz ve elem dengesini düzgün bir şekilde kurgulayamazsa bunun doğal sonucu olarak üzüntüyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle yapılması gereken geçici olan maddi hazlardan ziyade daimi olan maddi hazlara yönelmemizdir (Razi, 2008: 105; İslam felsefe geleneğinde bu konudaki ilk çalışma için bk.: Kindi, 2012: 47-102; Akyol, 2015/2: 10). İnsan heva ve heveslerinin esiri olmaktan kurtulup buna bir de iyiliği, herkese yardım etmeyi ve merhameti de eklerse, insanların sevgisini ve dostluğunu kazanacaktır. Bu iki özellik Razi'ye göre, filozofça yaşamının meyveleridir (Razi, 2008: 136).

SONUÇ

İslam filozoflarının ahlak tasarımları ve değer eğitimi kurgularının temelinde nefis anlayışları vardır. Bu noktada nefsin eğitimi ve bedenle olan münasebetinin dengeye oturtulması temel hareket noktalarını oluşturur. Ebu Bekir Razi'nin temel yaklaşımı da insanın nefisini bilmesi ve nefisini bilmesinin sonucunda gerçekliği kavramasına dayanmaktadır. Burada karşımıza çıkan kavramlar ise, düşünme ve ayırt etme/tercih etme yeteneğidir. İnsanın mutluluğu elde edebilmesi bu iki yeteneğini düzgün kullanmasına bağlıdır. Bu yeteneklerini düzgün kullanır, diğer insanlarla duygu ortaklığı kurabilirse, bireysel ve toplumsal hayat bir uyum kazanacaktır. İnsanlar diğer insanlarla olan ilişkilerde düşünce ve insaf ölçülerine göre hareket ettiklerinde aldıkları kararlarda ve birbirlerine karşı tutumlarında düzgün bir yol izlemiş olacaklardır.

Bunun bir diğer yansıması da eğitim ve öğretim hayatımızda olacaktır. Eğitimde düzgün bir düşünme ve ayırt etme yeteneği kazandıran ebeveynler ve eğitimciler, çocuklarımızı her gün koruyup üzerlerine düşmekten daha fazla koruyup kollamış olacaklar, kendileri yanlarında olmasalar dahi hayatla başa çıkabilecek bireyler yetiştirmiş olacaklardır. Bunun temeli de çocuklarımıza karşı yaklaşımlarımızda onlarla vakit geçirmek, onları ihmal etmemek, onların yapıp etmelerini sorgulayıcı tutumlardan ziyade beraber etkinliklerle anlamaya çalışmakla olacaktır.

Burada ifade ettiğimiz önerilerde dikkat çeken yön, anlama, dinleme ve paylaşmanın insanların sağlıklı bir yaşam kurmaları için ne kadar önemli olduğunu klasik bir metinden hareketle ortaya koyuyor. Ancak bunları idealize edilen gerçekler olmaları bakımından değil de hayatta uygulanabilir ilkeler olarak düşünmek gerekmektedir. İnsanın sağlıklı huzurlu bir ortama kavuşması öncelikle bireysel varlığını anlamasına bağlıdır. Bu da nefis beden ilişkisinin düzgün anlaşılmasına bağlıdır.

Bizlerin bugün bireysel ve toplumsal hayatta karşılaştığımız, psikolojik ve fizyolojik şiddete karşı almamız gereken en önemli tedbir bireyin nefisini kemal mertebeye taşımaktır. Nefs eğitimi ile ilgili yapılacak etkinlikler gelecek nesillerimizin sağlıklı olmasına yardımcı olacaktır. İnsanlarda felsefe ve estetik değer konusunda farkındalık oluşturmak eğitimin temel amaçları arasında olmalıdır. Toplumsal olaylara günübirlik, pratiğe yönelik getirilen çözüm önerileri belki o günkü koşullarda bir takım durumlara ilaç olabilir ancak kalıcı bir çözüm olması söz konusu olamaz. Bu nedenle geleceğe yatırım yapmamız gerekmekte, öncelikle anne ve babaları bu noktada bilinçlendirmemiz gerekmekte daha sonra da kendini gerçekleştirmiş eğitimcilere emanet edilen çocuklardan şiddetten uzak bir nesil yetiştirmeyi hedeflememiz gerekmektedir.

Bu noktada bizlere yardımcı olacak şey, ise geleneğimizde gösterilen alt yapıyı kullanmaktır. İnsanlara orta yolu öğütleyen dinimizin ve felsefi arka planımızın yaklaşım biçimlerinin insanlarımıza sunulması gerekmektedir. İnsanın sadece maddi yönü olan bir varlık olarak değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan problemlerin çözülebilmesi için manevi boyutunun güçlendirilmesi gerekmekte bu nedenle de ahlak ve değer eğitiminin ihmal edilmemesi gerekmektedir. İslam felsefe geleneğinde ahlaki değerler vicdan ve tercihe dayalı bir iç sorumlulukla ele alınmaktadır. Ahlakın normatif, buyurgan ve emredici bir forma dayalı olarak korku ve kaygı ile sunul-

masını ise, insanları olumsuz hal ve hareketlerden geçici olarak kurtarmakta, üzerindeki baskı kalktığında kendi özündeki davranışı ortaya çıkarmaktadır. Felsefenin ahlak konusunda ortaya koyduğu çözüm önerileri insanların davranışlarını belirlerken riyakârlıktan kurtulmalarını, bizatihi kendi varlıklarının gereği gibi davranmalarını hedeflemektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Ankara: Vteori Yay.
- Akarsu, Bedia, (1970). *Ahlak Öğretileri I-Mululuk Ahlakı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Akyol, Aygün, (2015/1). *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*. Ankara: Araştırma Yay.
- Akyol, Aygün, (2008). Şehrezuri ve Adalet Anlayışı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (13).
- Akyol Aygün, (2010), Farabi ve İbn Sina'ya göre Mead Meselesi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18).
- Akyol, Aygün, (2011/1). İbn Haldun'un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20).
- Akyol Aygün, (2011/2), *Şehrezûri Metafizigi*, Ankara: Araştırma Yay., 2011.
- Akyol, Aygün, (2011/3). Eşlerarası İlişkilerin Çocuk Gelişimi ve Davranışlarına Etkileri. *Aile Okulu Anne Baba Eğitimi*. Çorum: Çorum Belediyesi Aile Eğitim Merkezi Yay.
- Akyol, Aygün, (2013). "İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi –İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma-", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi -Değerler Sayısı-*, 9/36.
- Akyol, Elif, (2015/2). Üzüntüyü Yenmenin Çareleri –Kindi Merkezli Bir İnceleme-, Ankara: Araştırma Yay.
- Aristoteles, (1975). *Politika*. Mete Tuncay (çeviren), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles, (1999). *Eudemos'a Etik*. Saffet Babür (çeviren), Ankara: Dost Kitabevi.
- Aristoteles, (2007). *Nikomakhos'a Etik*. Saffet Babür, (çeviren), Ankara: Bilgesu Yay.
- Atay Hüseyin, (1953) Nefis, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. c. 37, Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi.
- Bedevi, Abdurrahman, (1997). Miskeveyh, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, M. M. Şerif (editör), Kasım Turhan (çeviri), İstanbul: İnsan Yay.
- Bedevi, Abdurrahman, (1997/2). Muhammed İbn Zekeriya el-Razi, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*. M.M. Şerif (editör). Osman Bilen (çeviren). İstanbul: İnsan Yay.
- Biruni, Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed, (1996). Risale li'l-Biruni fi Fihrist Kutub Muhammed b. Zekeriya er-Razi. *İslamic Medicine*, Paul Kraus (editör). vol. 25. Frankfurt: Institute of the History of Arabic Islamic Science.
- Cürcani, (tarihsiz). Kitâbu't-Ta'rifât, Abdu'l-Münim Hafna (tahkik), Kahire: Daru'r-Reşad.
- Fahri, Macit, (1998). *İslam Felsefesi Tarihi*. Kasım Turhan (çeviri). İstanbul: Ayışığı Kitapları.

- Fahri, Macit, (2004). *İslam Ahlak Teorileri*, Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan (çeviren). İstanbul: Litera Yay.
- Gazali, (tarihsiz). *İhyâu Ulumid'd-Dîn*, Ahmed Serdaroğlu (çeviren), c. I. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbn Manzur, (1990). *Lisânu'l-Arap*, c. 6. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Miskeveyh, (1983). *Ahlâkı Olgunlaştırma*, A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu (Çeviren), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- İbn Miskeveyh, (1319). *Fevzu'l-Asgar*, eş-Şeyh Tahir Efendi eL-Cezairi (Tahkik). Beyrut.
- İbn Miskeveyh, (2011). Ölüm Korkusu Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İbrahim Aslan (çeviren). 52(2), ss. 327, 332.
- İbn Sînâ, (1298). *Fi Aksâmi'l-Ulûmi'l-Aklyiye. Tis'a Resâil içinde*, Konstantiniyye.
- Karaman, Hüseyin, (2003). Tabip-Filozof Ebu Bekir er-Razi'nin Felsefesinin Kaynakları, *Ekev Akademi Dergisi*, 7(15).
- Karaman, Hüseyin, (2004). Müellif Hakkında, *Ruh Sağlığı*, İstanbul: İz Yay. Kindi, Ebu İshak, (2012). *Üzüntüden Kurtulmanın Yolları*. Mustafa Çağrı (çeviren). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Platon, (2012). *Devlet*, Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz (çeviren). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Platon, (1997). *Kratylos*. Suat Y. Baydur (çeviren), İstanbul: MEB. Yay.
- Platon, (1997). *Lakhes*. N. Şazi Kösemihal (çeviren), Ankara: MEB. Yay.
- Razi, Ebu Bekir Zekeriya, (2008). *Ruh Sağlığı*, H. Karaman (çeviri). İstanbul: İz Yay.
- Razi, Ebu Bekir Zekeriya, (2003/1). Filozofça Yaşam. Mahmut Kaya (çeviri). *Klasik İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yay.
- Razi, Ebu Bekir Zekeriya, (2003/2). İkbal ve Devlete Kavuşmanın Belirtileri Üzerine. Mahmut Kaya (çeviri). *Klasik İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul: Klasik Yay.
- Razi, Ebu Bekir Zekeriya, es-Siretü'l-Felsefiyye. *Opera Philosophica*, 1977.
- Saruhan, Müfit Selim, (2005). *İslam Ahlâk Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet*, Ankara.
- Saruhan, Müfit Selim, (2010). *İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı Âlem ve İnsan*. Ankara: Yayınevi Yay.
- Şehrezûrî, (2004). *Resâilü's-Eş-Şecereti'l-İlâhiyye fi Ulumi'l-Hakâiki'r-Rabbâniyye*, Necip Görgün (tahkik), c. II. İstanbul: Elif Yay.
- Şehrezûrî, (1993). *Tarihu'l-Hukemâ Ravzatu'l-Efrah ve Nûzhetü'l-Ervah*. Abdu'l-Kerim Ebu Şuveyrîb (tahkik). Trablus: Cemiyeti'd-Da'veti'l-İslamiyyeti'l-Alemiyyeti.
- Şeref, Abdurrahman, (2012). *Ahlak İlmi*. Uyanık, Aygün Akyol (Osmanlıca Özgün Metin ve Sadeleştirme) Mevlüt, Ankara: Elis Yay.
- Tusi, Nasıreddin, (2007). *Ahlak-ı Nasırı*. Tahir Özakkaş (editör). Anar Gafarov, Zaur Şükürov (çeviren). İstanbul: Litera Yay.
- Türker, Ömer, (2006). *Nefis*, İA, c. 32. İstanbul: İSAM.
- Uludağ, Süleyman, (2006). *Nefis*, İA, c. 32. İstanbul: İSAM.

- Uyanık, Mevlüt, (2005). *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması -Gazali Örneği-*, Ankara: Araştırma Yay.
- Uyanık, Mevlüt, (2007). *Bireysel Ahlak*. Mevlüt Uyanık, Recep Kaymakcan (Editörler), *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak* (ss. 555-570) içinde. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yay.
- Uyanık, Mevlüt, (2012). *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Ankara: Elis Yay.
- Uyanık, Mevlüt, Akyol, Aygün, (2013). *İslam Ahlak Felsefesi*. Ankara: Elis Yay.